

JAN MAKAROVIC*

Za razločevanje med politiko in kulturo

a) Za kaj gre v politiki?

V vseh človeških družbah lahko razlikujemo štiri temeljne sfere, v okviru katerih se odvijajo človeške dejavnosti: sfero *družabnosti* (ki jo pojmujeemo v skladu s teorijo Georgea Simmla in jo razlikujemo od širšega pojma »družbenosti«), sfero *kulture*, sfero *politike* in sfero *ekonomije*. V vseh človeških družbah se te štiri sfere bolj ali manj intenzivno prežemajo med seboj, vendar prihaja med družbenim razvojem do vse večje *funkcionalne diferenciacije* med njimi.

Predvsem prihaja do razcepa med *ekspresivnimi* ter *instrumentalnimi* sferami. Nekatere človeške dejavnosti so same sebi cilj in namen. Kot je pokazal Simmel v svoji znameniti razpravi o *družabnosti*, bi bila človeška družba preprosto nemogoča, če bi se ljudje družili zgolj iz instrumentalnih nagibov, se pravi zaradi tega, ker pač potrebujejo drug drugega. V fenomenu človeške družabnosti je že vsebovano prav tisto, kar je postavil Kant za temeljno načelo svoje etike: da ti mora biti drugi človek ne le sredstvo, temveč predvsem cilj. Z nečim podobnim se srečamo tudi v *kulturi*: v znanosti, umetnosti, filozofiji, religiji. Če je znanstveniku njegova znanost samo sredstvo za nekaj drugega – za osebno blaginjo, za širjenje njegovih političnih nazorov ipd. – potem je to smrt znanosti; in podobno je tudi smrt umetnosti, filozofije in religije, če se razumejo kot golo sredstvo. Ne gre le za to, da politični sistemi, ki vpregajo filozofijo, znanost, umetnost in religijo v svoj voz, brez sramu ponižujejo najvišje dosežke človeške ustvarjalnosti, napravljajo iz Pegaza navadnega tovornega konja. Vse to je sicer lahko predmet moralnega ogorčenja, toda moralno ogorčenje še ni znanstveni argument. Pač pa je bistveno, da je takšno sredstvenje kulture *disfunkcionalno*. Ustvarjanje je namreč odvisno predvsem od *ustvarjalne radosti*, in ta izgine v trenutku, ko preneha biti ustvarjanje samo sebi namen. In prav zato so bile totalitarne družbe, ki so podrejele kulturo politiki, že od nekaj kulturno sterilne.

Povsem drugače kot ekspresivni sferi družabnosti in kulture pa delujeta *instrumentalni* sferi politike in ekonomije. Politika in ekonomija se seveda ne sprašujeta o smislu in cilju človeškega bivanja, kajti obe imata že vnaprej določen, čeprav nekoliko banalen lastni smisel in cilj. Ekonomiji gre preprosto za večanje materialnega bogastva, politiki pa za večanje oblasti nad ljudmi. V prvem primeru je temeljno vprašanje *lastnina*, v drugem pa *oblast*. Ali drugače: ekonomiji gre predvsem za obvladovanje *stvari*, politiki pa za obvladovanje *ljudi*.

Ker sta temeljni cilj ekonomije in temeljni cilj politike preprosta in jasna, se v tem primeru sploh ne postavlja vprašanje, *kaj pravzaprav hočemo*. Pač pa je zdaj

* Dr. Jan Makarović, red. prof. na FDV.

ključno vprašanje, *koliko* smo uspešni pri doseganju svojega že vnaprej postavljenega cilja. Ključno vprašanje je v tem primeru vprašanje *količine*: gre za to, *kolikšna* je oblast ali lastnina nekega posameznika ali družbene skupine.¹

Seveda pa se instrumentalnost ekonomije in politike polno uveljavljata še v modernih družbah. V tradicionalnih družbah sta obe še vse preveč prepleteni z drugimi področji življenja, da bi se lahko njuno bistvo polno izrazilo. Ekonomsko in politično početje se zato še vedno utemeljuje z *vrednotami*, ne pa z *interesi*. V modernih družbah pa se njuna instrumentalnost vse bolj uveljavlja in v zvezi s tem se moramo ustaviti predvsem pri dveh možeh, ki sta znanilca evropske modernizacije in ju štejemo hkrati med utemeljitelje sodobnega družboslovja. Prvi je Nicolo Machiavelli, drugi pa Karl Marx. Prvi je utemeljil instrumentalnost politike, drugi pa instrumentalnost ekonomije.

b) Machiavelli in Marx

Machiavelliju največkrat očitajo nemoralnost; toda ta očitek je popolnoma zgrešen. Pri svojem obravnavanju političnega dogajanja Machiavelli ni nemoralen, temveč *amoralen*: ne zavzema se niti za tako niti za drugačno moralo, niti ji ne nasprotuje. Morala ga preprosto ne zanima. Tudi ga ne zanima moralnost *ciljev*, ki si jih postavlja politika. Ti cilji so pač določeni z bistvom politike same, se nanašajo na širjenje oblasti in kot taki niso niti moralni niti nemoralni. Machiavellija ne zanimajo vprašanja moralnosti ali nemoralnosti postopkov pri doseganju teh ciljev, temveč samo vprašanja njihove učinkovitosti. S tem je napravil Machiavelli politologijo za *znanost*, kajti kot je zapisal že Tacit, je naloga znanosti prikaz dejstev, ne pa hvala in graja.

Obenem je osamosvojil politologijo od teologije, podobno kot so Borgijci osamosvojili Vatikan od krščanstva in napravili iz cerkvene države običajno politično državo.

Tisto, kar so storili Borgijci v praksi, je storil Machiavelli v teoriji. Političnemu početju je odvzel nimb onstranske posvečenosti, prikazal ga je kot čisto posvetno, praktično utilitarno ukrepanje. Toda prav zato seveda ni mogoče trditi, da stoji Machiavelli na strani oblastnikov. Če se namreč vzdržimo moralnega vrednotenja v politiki, se vzdržimo tudi tega, da bi se že vnaprej postavili na stran tega ali onega akterja v političnem dogajanju. In v tem primeru je seveda tudi vprašanje *omejevanja* politične oblasti enako pomembno in legitimno kot vprašanje njenega vzpostavljanja in širjenja. Toda tudi tu nas ne zanima moralna kritika oblasti, temveč vprašanje, kako čim učinkoviteje omejevati ali nevtralizirati oblast drugega. Tudi vprašanje *demokracije* je torej v tem primeru predvsem vprašanje *tehnologije*, ne pa vprašanje vrednot ter idealov.

Po vsem tem je na prvi pogled težko razumeti, kako da postavljamo Marxa poleg Machiavellija, kajti moralna distanca, ki jo je vzpostavil Machiavelli, je Marxu in marksizmu izrazito tuja. Vendar pa je treba razlikovati med marksizmom kot znanstveno teorijo in marksizmom kot revolucionarno propagando.

¹ Ta količina ima v politiki, drugače kot v ekonomiji, lahko tudi negativen, ne samo pozitiven predznak. Če govorimo o lastnini, je namreč očitno, da manj kot nič ne more imeti nihče; v zvezi z oblastjo pa je očitno, da je človek lahko tudi na slabšem kot tisti, ki nima nobene oblasti. Človek je namreč lahko pod oblastjo nekoga drugega in v tem primeru je oblast, s katero razpolaga, negativna. Osvobodilne težnje zatiranih torej niso usmerjene k povečanju pozitivne količine oblasti, temveč nasprotno k zmanjšanju njene negativne količine, k približanju ničelni točki. Seveda pa so te težnje prav tako del politike kot prizadevanja vladajočih k razširitvi in utrditvi svoje oblasti.

V tem trenutku nas zanima samo prva. Kot je znano, so po Marxu družbeni odnosi določeni z razvojno stopnjo materialnih produktivnih sil; ti družbeni odnosi pa so po Marxu predvsem *produkcijski* odnosi, ki se kažejo v pravni sferi kot *lastninski*. Gibalo družbenega razvoja je zato *razredni boj*, v katerem gre predvsem za *materialne interese* posameznih družbenih razredov. Seveda Marx priznava tudi vlogo idej, idealov, vrednot ipd. v razrednem boju – toda vse te reči so prav tako v zadnji instanci pogojene po materialnih produkcijskih oz. lastninskih odnosih. V *Nemški ideologiji* namreč beremo, da razpolaga tisti razred, ki razpolaga s sredstvi za materialno produkcijo, hkrati tudi s sredstvi za duhovno produkcijo in da so zato misli vladajočega razreda v vsakem obdobju hkrati tudi vladajoče misli. Toda te vladajoče misli po Marxu seveda niso nič drugega kot *ideologija*, se pravi *lažna zavest*, s katero skuša vladajoči razred upravičiti svoje materialne interese. V resnici gre torej vendarle prav za materialne interese in ideologija ni nič drugega kot španska stena, za katero skuša skriti vladajoči razred svojo nagoto – namreč to, da mu v resnici ne gre za nikakršne ideale. Revolucionarni razred, ki ga ta vladajoči razred izkorišča, pa skuša seveda to špansko steno podreti, dezideologizirati sliko sveta, ki jo ponuja vladajoči razred, in se tako duhovno osvoboditi, kajti prav duhovna osvoboditev je prvi pogoj za materialno, ki se uresniči z revolucionarno akcijo.

Takšen je nekako prvotni Marxov nauk; seveda pa se je ta nauk prav kmalu sprevrgel v svoje nasprotje. Prav kmalu so začeli marksisti sami poudarjati »partijnost« svoje znanosti in jo s tem odkrito razglašati za *ideologijo*. Iz tega je izšla teorija, da ideologija nikakor ni samo »lažna zavest«, da obstaja poleg konzervativne tudi revolucionarna ideologija, da je naša lastna ideologija dobra, tuja pa slaba, in podobne neumnosti. Sicer pa so vse to samo simptomi duhovnega razkroja marksizma, ki je bil pred materialnim razkrojem socialističnih sistemov.

c) *Ideologija in realna politika na območju nekdanje Jugoslavije*

Titova Jugoslavija je bila v svojem zadnjem obdobju prenasočena z ideologijo. Jugoslovanski komunisti so se obnašali približno tako kot domorodci nekje na robu sveta, ki skušajo z magičnimi izreki uročiti sovražno naravo, ker je ne morejo materialno obvladati. Toda tisto, kar je povzročilo razpad Jugoslavije, seveda ni bila ideologija – niti komunistična, niti pravoslavna, niti nacionalistična, niti četniška, ustaška ali kakšna druga. Šlo je preprosto za politične interese Srbije, ki je želela izkoristiti svoj prevladujoči politični in vojaški položaj in si do kraja podrediti druge jugoslovanske republike. Ti apetiti so seveda obstajali že od zdavnaj, vendar je predvsem Tito skrbel za to, da niso prekorali Rubikona. Seveda pa je bila temeljni vzrok za razpad Jugoslavije prav Titova kratkovidnost. Če bi namreč imela sleherni jugoslovanska republika svojo vojsko, bi Jugoslavija najbrž obstajala še zdaj. Tako pa se je seveda zgodilo, da je armada končno zavohala svojo priložnost in se v celoti postavila na stran Srbije. Bil je res že skrajni čas, kajti ta armada, ki so jo ves čas tako obilno hranili, razvajali in ščuvali proti vsem mogočim sovražnikom, je bila že petdeset let prisilno brezdelna, tako da je kar pokala od zdravja in komaj čakala, da bi se vendarle lahko koga lotila in tako upravičila svoj obstoj. Po drugi strani pa jo je zajel panični strah, da ne bi zdaj ob razpadu komunističnega bloka in prenehanju hladne vojne izgubila svojih privilegijev. Tako je seveda z obema rokama pograbila posel, ki se ji je ponudil, in celo kar v lastni hiši.

Duševna posurovelost, ki se je polotila Srbije, je seveda pošastna; toda v resnici je Srbija pravzaprav samo izkoristila priložnost, ki se ji je ponudila. Na njeni strani je bila ogromna vojaška moč – in pričakovati od nosilca moči, da te moči ne bo uporabil, ni nič bolj bolj nerealno, kot pričakovati od podjetnika, da bo svoje izdelke prodajal po nižji ceni od tiste, ki mu je bila ponujena. S tega vidika pa seveda krivde ne nosi le srbski narod, temveč tudi diplomati – predvsem angleški, ameriški in ruski – ki so ves čas dajali Srbom potuho in mirno gledali na neravnotežje moči, ki je pripeljalo do katastrofe. Lorda Carrington in Owen ter njuna družčina bi zaslužili, da bi jim mednarodno sodišče sodilo skupaj s srbskimi klavci, kajti kdor daje priložnost zločincu, ni nič manj kriv kot zločinec sam.

Prav tu pa se začenja *ideologija*. Da bi namreč opravičili svojo sramotno pasivnost ali celo neposredno podporo Srbom, so izkopal iz zaprašenih predalov zgodovine celo vrsto zgodb o verskih, nacionalnih in drugih razprtijah na jugoslovanskih tleh, o balkanskem značaju, muslimanskem fundamentalizmu in drugih zadevah, ki delajo nas Balkance za tako rekoč funkcionalno nesposobne za medsebojno sožitje. To nadomeščanje politike s kulturo je seveda udoben alibi za politike; čudno pa je, da mu nasedajo tudi znanstveniki, ki bi ga morali – razkrinkavati. Podobno dvomljiva je vloga nekaterih znanstvenikov tudi v slovenskem primeru, kot bomo videli v naslednjem poglavju.

d) Ideologija in realna politika v Sloveniji

Bistvo komunističnega totalitarizma je, kot je znano, podreditev ekonomije politični oblasti. Uprave podjetij so (če parafraziramo Marxa) samo odbor, ki opravlja ekonomske posle partije kot politične avantgarde. Temeljni problem odprave komunizma je zato problem denacionalizacije kot ekspropriacije ekspropriatorjev. Toda nosilci politične in ekonomske moči iz starega režima razumejo ta proces predvsem kot dimno zaveso, ki naj bi omogočila njihovo *apropriacijo*, se pravi pretvorbo menedžerjev v *realne* lastnike. Najpomembnejši vzvod tega procesa je simbioza politične in ekonomske moči, podedovana iz starega režima; toda zdaj ta simbioza seveda ne more več delovati kot del sistema, temveč edinole v obliki korupcije, v obliki delovanja klandestinih omrežij. Zato tudi ni presenetljivo, da je glavno geslo »antikomunističnega« tabora boj proti korupciji, se pravi proti krvosramnemu zakonu med politično in ekonomsko močjo.

Seveda pa v resnici sploh ne gre za antikomunizem. Empirično lahko ugotovimo, da so tipično »komunistične« vrednote, kakršna je ekonomska enakost, močnejše zastopane v »antikomunističnem« kot v »komunističnem« taboru (Makarovič, 1993). To tudi ni presenetljivo, saj gre za protest tistih, ki *nimajo* ekonomske moči, proti tistim, ki jo *imajo*. Prav problem lastninskih interesov je *realna* vsebina sodobnih političnih bojov na Slovenskem; drugo je razmeroma nezanimiv dekor, največkrat pobran iz ropotarnice zgodovine.²

Toda slovenski sociologi in politologi se očitno zanimajo predvsem za ta dekor. Ukvarjajo se s političnimi vrednotami, političnimi metaforami, političnimi stili – denimo s tem, ali se odvija politični boj v obliki dvornih spletk ali pa v obliki

² V naši raziskavi o lokalnih voditeljih smo ugotovili, da je samoopredelitev posameznika kot »levičarja« ali »desničarja« v največji meri opredeljena s tem, ali je bil ta posameznik v prejšnjem režimu član Zveze komunistov ali ne, in da v mnogo manjši meri korelira z njegovimi konkretnimi političnimi stališči ali vrednotami (Makarovič, 1992). Za posameznikovo samoopredelitev torej niso bistvene njegove vrednote, temveč njegov *objektivni status*, izražen v nekdanjem članstvu v Zvezi komunistov, ki je povezan z njegovimi objektivnimi, materialnimi interesi in osebnimi zvezami.

demonstracij. Na nedavnem portoroškem srečanju sociologov je znan slovenski sociolog razlagal, da je sodobna slovenska civilna družba konzervativna in populistična, kar da se je nazorno pokazalo pri zborovanjih proti odstavitvi Janeza Janše in proti korupciji, ki da sta jih organizirala *vojska* in *cerkev*. Komičnost situacije (ki pa je očitno ni zaznal nihče od prisotnih) je dosegla višek v trenutku, ko je pričela neka kolegica razlagati, da ni tako, saj da ankete o javnem mnenju nikakor ne kažejo, da bi bili Slovenci izrazito konzervativni. Omenjeni sociolog je izrazil tudi presenečenje in obžalovanje, kako da so se protestu pridružili nekateri intelektualci. S tem pa je pravzaprav izrazil prepričanje, da gre v bistvu za konflikt med pametnimi in neumnimi. Edinole v tem primeru je namreč upravičeno presenečenje, kako da so se intelektualci pridružili »neumnim«. Podobno stališče je izrazil tudi g. Drnovšek, ko je primerjal demonstrante z nahujskano drhaljo iz jogurtne revolucije. Zares zanimiva »kulturološka« razlaga politike, ki enači lastno stranko s kulturno, nasprotno pa z nekulturno, in so ji manire pri jedi pomembnejše kot pa to, kdo ima dovolj jesti in kdo ne.

e) Mladinska subpolitika in mladinska subkultura

V svoji knjigi *Druga Slovenija* je Gregor Tomc podal pisano panoramo slovenskih političnih in kulturnih gibanj od začetka našega stoletja dalje. V zvezi s temi »subkulturami« in »subpolitikami«, kot jih imenuje avtor, so značilna zlasti njihova medsebojna srečanja, kjer neko politično gibanje sočasno postavi določene zahteve v zvezi s kulturnim izražanjem. V takih primerih lahko govorimo o *kontrakulturi*, v skladu s terminologijo, ki jo je vzpostavil Roszak. V zvezi s študentskimi gibanji v 60. letih je namreč Roszak izoblikoval idejo, naj bi se ta gibanja povezala s hipijevskimi in drugimi mladinskimi subkulturami v eno samo celoto, ki jo avtor imenuje »kontrakultura«. Toda kot ugotavlja Tomc, taki poskusi večinoma niso imeli dolgotrajnega uspeha, niti v svetu niti pri nas. Še posebej je v zvezi s tem značilno pankovsko gibanje, ki je v svojem temeljnem namenu izrazito kulturno in se totalno distancira od politike. Zanimivo je, da se je pri nas politika mnogo več ukvarjala s pankom kot pa pankovci s politikom. Pankovci so hoteli imeti pred politikom predvsem mir, nasprotno pa je politika neprestano iskala pri njih nekakšne politične provokacije (prim. Tomc et al.: 1985).

Vendar pa Tomc te pomanjkljive komunikativnosti med subpolitikami in subkulturami nikakor ne obžaluje. Meni namreč, da se skriva v spoju subpolitike in subkulture totalitarni naboj. Subpolitika, ki se ne zadovoljuje s postavljanjem političnih zahtev in pričakuje od svojih pristašev tudi podoben pogled na svet in podoben stil življenja, namreč nujno utesnjuje človekovo ustvarjalnost.

f) Sklep: tradicija, realnost in kulise

Obdobja človeške zgodovine, v katerih so se določeni pogledi na svet, določeni vrednostni sistemi in določena pojmovanja smisla človeškega življenja povezala s političnimi strukturami, so bila najmračnejša obdobja v zgodovini človeštva. Nobene vojne niso tako okrutne kot verske in v nobeni družbi ni filozofija tako bedna kot tam, kjer se tej filozofiji klanja politična oblast. Ko je napravil rimski cesar Teodozij krščanstvo za uradno religijo imperija, je na prvi pogled povzdignil krščanstvo tako zelo, kot ga ni pred njim še nihče drug; toda prav s tem ga je hkrati

prisilil, da se je izneverilo samemu sebi. Poslej bo ta religija miroljubnosti blagoslavljala moč in religija ponižanih in razžaljenih bo služila močnim in bogatim.

Ena najpomembnejših pridobitev moderne družbe je ločitev cerkve od države. Država poslej nima več nadnaravnega posvečenja, zato se ji je mogoče tudi upreti. Ločitev cerkve od države je hkrati eden temeljnih pogojev demokracije. Nasprotno pa moderni totalitarni sistemi, ki utemnjujejo politično oblast z modernimi religijami – fašizmom, rasizmom, marksizmom – ukinjajo tudi demokracijo.

Osamosvojitve politike od religije in ideologije je prvi korak k njeni osamosvojitvi od *kulture*, razumljene kot sistem vrednot in simbolov, ki osmišljajo človeško življenje. Politika se reducira na golo *tehnologijo*. Neha se pretvarjati, da ji gre za nekakšne *vrednote*, in odkrito prizna, da ji gre le za *interese* določenih družbenih skupin.

Tudi vprašanje *demokracije* se zdaj ne kaže več kot vprašanje demokratičnih vrednot ali demokratične kulture, temveč kot vprašanje *distribucije moči*. To je vedel že Solon, začetnik atenske demokracije, ki je slednjo utemeljil prav na enakomerni razporeditvi politične moči (prim. Makarovič, 1992:46–47). Seveda predpostavlja demokracija tudi določena pravila igre ali celo pravila lepega obnašanja, toda ta pravila ne izhajajo iz nekih apriornih enot, temveč iz racionalnega spoznanja, da jih moraš pač spoštovati, če se hočeš udeleževati igre. Po drugi strani pa enakomernost razporeditve moči zagotavlja, da ne more nihče vsiliti svojih pravil igre drugim. Tega ne zagotavljajo nikakršne vrednote, temveč edinole pluralizem moči. Tudi komunizem ni razpadel zaradi svojih vrednot, temveč zaradi svoje nepripravljenosti sprejeti pluralizem moči.

LITERATURA:

MAKAROVIČ J. (1992): Demokracija kot umetnost konflikta. V: Stanič J.-Macura D. (ed.) Demokracija in politična kultura. Enajsta univerza, Ljubljana

MAKAROVIČ J. (1993): Levičarski konzervatizem: slovenski politični paradoks. V: Adam F. (ed.): Volitve in politika po slovensko (zbornik) Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1993

MAKAROVIČ J. (1993a): Evropa, Balkan in profesor Giddens. Nova revija, let. XI. 10–11/1992

TOMC G. (1989): Druga Slovenija: zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju. Knjižnica revolucionarne teorije, Ljubljana

TOMC G. et al. (1985): Punk pod Slovenci. Zbornik. Knjižnica revolucionarne teorije, Ljubljana